

УДК 342.951:351.82

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ
ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

кандидат юридичних наук, Коропатнік І. М.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Україна, м. Київ

Здійснення класифікації соціальних інститутів громадянського суспільства було визначено автором метою даної публікації. В статті, на підставі аналізу наукової юридичної, соціологічної, політологічної літератури та застосування міждисциплінарного підходу розкриваються особливості становлення, розвитку та функціонування громадянського суспільства. Використання теоретико-методологічної традиції соціологічної науки дало можливість автору здійснити класифікацію соціальних інститутів громадянського суспільства та визначити зміст політичного (добровільні громадські організації і рухи, політичні партії, незалежні засоби масової інформації, громадська думка тощо), економічного (ринкова економіка, недержавна власність на засоби виробництва, середній клас тощо), суспільного (сім'я, місцеве управління, місцеве самоврядування тощо), культурного (школа, культурно-мистецькі заклади, тією мірою, якою вони виступають як недержавні утворення тощо) та релігійного (релігійні громади, релігійні братства) інститутів громадянського суспільства.

Подальших наукових розвідок потребує питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальний інститут, соціальний інститут громадянського суспільства.

PhD in Law, Koropatnik I. M. Theoretical and methodological foundations of social institutions classification of civil society / Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kiev, Ukraine, Kiev

Making social classification of civil society was defined by the author aim of this publication. The article, based on a scientific analysis of the legal, sociological, political literature and use an interdisciplinary approach the peculiarities of the formation, development and functioning of civil society. Using theoretical and methodological traditions of social science has enabled the author to make a classification of social institutions of civil society and determine the content of political (voluntary social

organizations and movements, political parties, independent media, public opinion, etc.), economic (market economy, non-state ownership of the means of production The middle class, etc.), social (family, local government, local government, etc.), cultural (schools, cultural and art institutions, to the extent that they act as private education, etc.) and religious (religious communities, religious brotherhoods) institutions civil society.

Further scientific studies requires the interaction of civil society and the state.

Keywords: civil society, social institute, social institute of civil society

Постановка проблеми. Питання взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні було і залишається актуальним. Події останніх років, а саме складна соціально-економічна та суспільно-політична ситуація, воєнний конфлікт на Сході країни, гальмування реформ ключових сфер суспільного життя та економіки – загострили та ще більше актуалізували це питання [15, с. 105].

Варто зазначити, що після проголошення у 1991 році державної незалежності України *концепція громадянського суспільства* була сприйнята як загальнолюдська цінність і дістала відображення у Декларації про державний суверенітет України (1991 р.) та Конституції України (1996 р.). Тим самим Україна як держава задекларувала своє прагнення до демократії [10, с. 4].

У 2016 році Президентом України видано Указ “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні”, яким затверджується Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки.

Зауважимо, що проблеми функціонування та взаємодії соціальних інститутів громадянського суспільства були і залишаються в центрі теоретичних та емпіричних досліджень багатьох суспільствознавчих наук, зокрема соціальної філософії, політології, соціології та правознавства.

Такі вітчизняні вчені як О. Корнієнко, В. Кротюк, Т. Ковальчук, І. Пасько С. Тимчеко та інші досліджували особливості становлення громадянського суспільства в Україні. Проблеми формування, розвитку та класифікації соціальних інститутів знаходились в центрі наукових пошуків О. Богданова, С. Войтовича, Г.Клименко, Л. Мельничук, О. Мазурик, С. Омельченко, М. Тур, та інших.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні та класифікації соціальних інститутів громадянського суспільства. Реалізація даної мети можлива шляхом виконання наступних **завдань**: 1. визначення змісту понять: “громадянське суспільство”, “інститут”, “соціальний інститут” та “соціальний інститут

громадянського суспільства”; 2. окреслення теоретико-методологічних підходів до класифікації соціальних інститутів; 3. здійснення класифікації соціальних інститутів громадянського суспільства.

Як зазначає Є. Подольська, під **громадянським суспільством** частіше всього розуміють або просто людське суспільство, або ті форми соціальності, які чинять вплив на політику, або опозиційні державі суспільні групи. У будь-якому разі, основне значення громадянського суспільства полягає в тому, що воно знімає напруження між державою, локальними соціальними групами і індивідами, яке неминуче виникає у міру розширення суспільного простору і поглиблення соціальної диференціації [9].

Так, на думку В. Степаненка, “**громадянське суспільство**” – це поняття, символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик та цінностей, яке охоплює комплекс основних соціетальних характеристик та параметрів *суспільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави і є самоорганізованою*. Це – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: **соціальних інститутів** (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об’єднання громадян; принцип верховенства права, реалізований в рівності громадян перед законом та в реальному доступі громадян до правової справедливості; структурована та інституалізована політична опозиція; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, включаючи незалежний прокурорський нагляд, парламентські комісії, парламентські та громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації – “сторожові собаки суспільства”); **соціальних практик** (суспільна активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних суспільних, почасти неформалізованих та “віртуальних” (наприклад, через інтернет-лист) об’єднань; поінформованість – знання місцевих та загальнонаціональних новин; правова культура та вміння застосовувати правозахисну та судову систему; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобіювання суспільно-значимих ініціатив); суспільних **цінностей та чеснот** (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів без втрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність та взаємодопомога).

Наріжними принципами громадянського суспільства науковець визначає *плюралізм, публічність, легальність, сприйняття та повага до прав особистості (privacy)* [12].

Словник термінів за тематикою громадянське суспільство, який розміщений на урядовому сайті дає наступне визначення **громадянського суспільства**: “це суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке утворює розвинені правові відносини з державою; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага” [11].

Спираючись на положення юридичної науки В. Федоренко та Я. Кагляк визначають **громадянське суспільство** як самоорганізовану і саморегульовану сферу публічно-правових відносин у державі, яка утворена вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал та здійснюючи контроль за органами державної влади, служать підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові правової держави [17].

Тобто, *громадянське суспільство* – це соціальне утворення, яке характеризується високим рівнем самоорганізації, відокремлене від держави та має складні структурно-функціональні параметри.

Варто зазначити, що формування громадянського суспільства – невпинний процес, характерними ознаками якого є: *пріоритет* приватної власності й пов'язаних з нею інтересів власників; *наявність* розвиненого “середнього класу”; *високий* рівень життєвих і творчих можливостей самореалізації особистості в усіх сферах суспільного життя; *функціонування* значної кількості суспільно-політичних організацій, які відображають інтереси різних суспільних груп; *постійний* розвиток і утвердження громадянськості через обмін взаємодоповнюючими якостями за принципом “політичність громадянського суспільства і громадянськість політичного” [10, с. 5].

Зауважимо, що у реальному житті люди, групи людей, які займають різне становище у суспільстві й беруть неоднакову участь в економічній, політичній, духовній сферах життєдіяльності, вступають між собою у різноманітні стосунки. Щоб забезпечити сталість соціальних відносин, суспільство виробило своєрідну систему, яка узгоджує взаємодію його елементів. У цій системі особливо важливу

роль виконують **соціальні інститути**, які представляють собою досить стійкі форми організації та регулювання спільної діяльності людей.

Поняття “соціальний інститут” належить до наукових термінів, які широко використовуються майже в усіх галузях суспільствознавства. У правознавчих науках його використовували для характеристики окремого комплексу юридичних норм, що регулюють соціально-правові відносини в певній предметній сфері.

Привертає увагу той факт, що предметне поле поняття “інститут” в правознавчих науках обмежуються лише сукупністю норм чи правил на відміну від соціологічної науки де його зміст охоплює широкий діапазон суспільних утворень. Як наслідок, існує досить велика кількість визначень, за якими до інститутів можуть бути віднесені різні за змістом і призначенням соціальні явища.

Дослідження інститутів громадянського суспільства, на наш погляд, варто розпочати з визначення поняття “інститут”. Як слушно зазначає Г. Пилипенко поняття “інститут” є ключовим для інституціональної теорії, проте загальноновизнаного наріжного визначення даної категорії для інституціоналізму сьогодні не існує [8, с. 12]. Здійснивши аналіз робіт таких науковців як Т. Веблен [1], Дж. Ходжсон [18, 19, 20], Д. Норт [6, 7], Г. Клейнер [3], А. Шастітко [21], В. Тамбовцев [13], А. Ткач [16] дослідниця здійснює класифікацію даного поняття в основу якої покладено такі соціально-психологічні явища як *звичай, звичка, правило, норма* та інші [8, с. 15].

Вона приходить до висновку, що *інститут* слід вважати виключно соціальним явищем, яке у своєму виникненні і розвитку набуває послідовної зміни форм від норми до правила і звичаю. Інститут створює особливу основу, мотив дії, притаманний виключно людині у стані її сумісної діяльності. У свою чергу, інстинкти, генетично наслідовані і набуті особисті правила, що в силу повторюваності перевтілюються у звичку – це складові іншого суб’єкта – індивіда.

Характерною особливістю інституту, на думку Г. Пилипенко, є його подвійна природа, адже інститут характеризує суспільну діяльність індивідів. Так, народжуючись і виховуючись у певному соціокультурному середовищі, індивід потрапляє у світ визначених правил і норм, а тому вимушений орієнтуватися на дії інших людей і звірятися з нормами того суспільства, в якому перебуває у даний час, очікуючи певної реакції на свої вчинки [8, с. 17].

Слід також зауважити, що за нормами, правилами і звичаями знаходяться явища більш високого порядку – *суспільні цінності*, які виконують роль

повсякденних орієнтирів у діяльності людини, виносять оцінку явищам, схвалюють або засуджують їх і, тим самим, отримують нормативний характер. Саме цінності соціального середовища визначають зародження, розвиток і зникнення норм.

Слушною, на наш погляд, є думка Г. Пилипенко щодо того, що *інститут* – це, з одного боку, зовнішня норма, правило і, одночасно, з іншого – внутрішня норма, санкціонована суспільними цінностями. Адже кожний окремо взятий індивід, який знаходиться у середовищі дії певних суспільних правил, що є зовнішніми до нього, повинен свідомо дійти до їх внутрішнього схвалення і визнання. Тобто, правила як зовнішні обмеження мають стати внутрішнім елементом його особистих спонукань. А це стає можливим тільки у разі відповідності зовнішніх норм нормам внутрішнім, тобто тим, що ґрунтуються на цінностях, які сформовані і прийняті індивідом свідомо. Якщо зовнішні норми не відповідають індивідуально прийнятим нормам, то обов'язковість таких норм, а, значить і правил, повинна забезпечуватися зовнішнім, юридичним примусом.

Тому, розуміння *інститутів* не тільки як комплексу зовнішніх обмежень і створення можливостей діяльності, але і як внутрішнього елемента особистих спонукань має вагоме значення, оскільки дає можливість зрозуміти елементи, які визначають поведінку людини, і, відповідно, розвиток соціуму в цілому [8, с. 18].

Реалізація мети нашого дослідження потребує аналізу такого поняття як “соціальний інститут”. Дане поняття є однією з основних дефініцій соціологічної науки, в науковий обіг якої воно було введено Г. Спенсером.

Зазначимо, що для суспільства як складної організованої системи життєво важливим є закріплення певних типів соціальних взаємодій, їх узгодження, доцільність, щоб вони відбувалися за певними правилами, були обов'язковими для соціальних спільнот, соціальних організацій, соціальних груп. Цій меті мають слугувати такі елементи суспільства, як *соціальні інститути*, що дають змогу створити *міцну та стійку систему відносин між людьми у складному суспільному середовищі, сформувати соціальний порядок, необхідний для задоволення основних потреб соціальних груп: забезпечення матеріальними ресурсами, соціальними благами, цінностями культури тощо* [5, с. 143].

Досліджуючи теоретико-методологічні та нормо проектні аспекти інститутів громадянського суспільства В. Федоренко та Я. Кагляк визначають *інститути громадянського суспільства* як суб'єктів, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства;

інститути, які об'єднують у своєму складі норми конституційного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері і виступають складовими елементами багатовимірної системи конституційного права України; узагальнюючу назву для всіх упорядкованих і структурованих виявів громадянського суспільства тощо [17].

Таким чином все вище зазначене дає нам підстави для визначення змісту поняття “**соціальний інститут громадянського суспільства**” під яким ми розуміємо, стійкі форми організації та регулювання спільної діяльності людей, у складному за будовою, суспільному середовищі, які є основою для задоволення їх основних потреб та які відокремлені від держави.

Науковцями здійснено багато спроб класифікувати соціальні інститути. Цікавою, на нашу думку, є робота М. Глотова де він акумулює теоретичні підходи до класифікації соціальних інститутів [2, с.]. Дослідник зазначає, що класифікація соціальних інститутів, яка запропонована закордонними представниками інституціонального аналізу довільна та своєрідна. Так, Л. Бернارد виокремлює “зрілі” та “не зрілі” соціальні інститути [26, с. 878-882]; Б. Маліновський – “універсальні” та “партикулярні” [29, с. 55-66]; Л. Л. Баллард – “регулятивні” та “санкціоновані або оперативні” [24, с. 12]; Ф. Чепін – “специфічні або нуклеативні” та “основні або дифузно-символічні” [27 с. 19-23]; Г. Барнз – “первинні”, “вторинні”, “третинні” [25, с. 31-35].

Функції, які виконують соціальні інститути покладені в основу класифікацій К. Даусона, У. Геттіса та Т. Парсонса: спадкові, інструментальні, регулятивні та інтегративні [28, с. 263-288]; релятивні, регулятивні та культурні [30, с. 51-58].

Зазначимо, що до класифікації соціальних інститутів Я. Щепанський підійшов з функціонально-змістовних позицій. Так, польський дослідник розділив соціальні інститути на “формальні” та “неформальні” та пропонує розрізняти їх за галузями суспільного життя: **економічні, політичні, культурні, суспільні** (буквально) **та релігійні**. При цьому він зазначає що запропонована ним класифікація не є вичерпною, і в сучасних суспільствах можна знайти соціальні інститути, які не охоплені даною класифікацією [23, 2].

Як слушно зазначає П. Шляхтун, громадянське суспільство має таку саму структуру, як і суспільство в цілому. Її складають багатоманітні суспільні відносини – **економічні, соціальні, політичні, соціокультурні** тощо та їх суб'єкти, за винятком держави [22].

Досягнення мети нашого дослідження вимагає визначення зазначених соціальних інститутів. Так, **економічними** інститутами громадянського суспільства на думку Є. Подольської є: *ринкова економіка*, основу якої становлять недержавні підприємства; *високорозвинена економіка*, заснована на індустріальних і постіндустріальних технологіях; *середній клас* – економічно, політично і соціально незалежні від держави громадяни, які мають можливість і здатність забезпечити себе самі – соціальна основа громадянського суспільства [9].

На думку П. Шляхтуна *економічною* основою, фундаментом громадянського суспільства є *недержавна власність* на засоби виробництва, яка може існувати в індивідуальній і колективній формах.

Суб'єктами різновидів індивідуальної власності виступають індивіди та домашні (сімейні) господарства. Колективною є власність акціонерних товариств, кооперативів, релігійних і громадських об'єднань та організацій, трудових колективів різних форм господарювання тощо. Наявність у громадян власності на засоби виробництва робить їх незалежними від держави в економічному відношенні. Поряд з правом приватної власності важливе значення для громадянського суспільства має гарантована державою свобода підприємницької, трудової і споживчої діяльності [22].

Політичними інститутами громадянського суспільства на думку А. Колодій є: *добровільні громадські організації* і громадські рухи, а також *політичні партії* на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади; *незалежні засоби масової інформації*, які обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку; *громадська думка* як соціальний інститут; у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів; залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо); на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту [4].

Як зазначає П. Шляхтун, у науковій літературі нерідко висловлюється думка про неполітичний характер громадянського суспільства, тобто про відсутність у ньому політичних інститутів і відносин. Така позиція необґрунтовано залишає поза межами громадянського суспільства, зокрема, політичні партії, громадсько-

політичні організації, засоби масової інформації, які є найважливішими засобами впливу громадянського суспільства на державу.

Політичні відносини як відносини з приводу влади притаманні і громадянському суспільству, однак у ньому вони не є державно-політичними і виступають як відносини між недержавними політичними інститутами. Найважливішим політичним інститутом громадянського суспільства є *політичні партії*. Це – добровільні об'єднання громадян, що виконують у громадянському суспільстві низку важливих функцій: вираження соціальних інтересів, ідеологічну, політичної соціалізації, формування громадської думки тощо. Водночас політичні партії є найважливішою ланкою, яка з'єднує громадянське суспільство з державою; передусім саме завдяки їм здійснюється представництво багатоманітних соціальних інтересів на державному рівні. У разі оволодіння державною владою та чи інша партія стає суб'єктом державно-політичних відносин і в такій якості не виступає інститутом громадянського суспільства. Це стосується не лише правлячої партії, а й усіх інших тією мірою, якою вони є носіями державної влади.

Інституціональними елементами структури громадянського суспільства є багатоманітні *громадські організації*. Політичними інститутами є ті з них, які тією чи іншою мірою впливають на здійснення державної влади, тобто виступають як групи інтересів. Групами інтересів є передусім громадсько-політичні організації – професійні, жіночі, молодіжні, ветеранські тощо. Інші громадські організації як групи інтересів виявляють себе лише ситуативно – у разі безпосередньої чи опосередкованої взаємодії з політичними інститутами.

Важливим політичним інститутом, за допомогою якого громадянське суспільство справляє істотний вплив на державу, є *засоби масової інформації*. Інститутом громадянського суспільства можуть бути лише недержавні засоби масової інформації, а саме політичним інститутом вони виступають тоді, коли виконують політичну функцію, взаємодіючи з політичною владою, державою [22].

Соціальну структуру громадянського суспільства складають різноманітні соціальні спільності – класові, етнічні, демографічні, професійні тощо та відносини між ними. Такі спільності є в будь-якому суспільстві. Особливість громадянського суспільства полягає в наявності у ньому класів власників засобів виробництва, економічною основою існування яких є недержавна, передусім приватна, власність. Характерною рисою соціально-класової структури сучасного розвиненого

громадянського суспільства є переважання в ній так званого *середнього класу* як прошарку людей з відносно високим рівнем матеріального достатку.

Первинний соціальний осередок громадянського суспільства – *сім'я*. Це – заснована на шлюбі або кровній спорідненості мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, що регламентують взаємовідносини подружжя, батьків, дітей та інших родичів. Сім'я є найбільш сталим інститутом громадянського суспільства, який зберігає певну автономію стосовно держави навіть у тотально одержавлених суспільствах.

Управлінська діяльність в адміністративно-територіальних одиницях держави – областях, районах, містах тощо – поділяється на *місцеве управління* і *місцеве самоврядування*. *Місцеве управління* є державним управлінням, що здійснюється центральною владою або адміністрацією вищестоящого територіального рівня управління, як правило, через призначувані вищестоящою владою адміністративні органи. *Місцеве самоврядування* – це діяльність самого населення територіальної одиниці – територіальної громади – та її виборних органів з управління місцевими справами. Місцеве самоврядування є не управлінською діяльністю взагалі, а лише діяльністю самого населення з управління власними справами. Лише в цьому значенні місцеве самоврядування є інститутом громадянського суспільства.

На органи місцевого самоврядування можливе покладення завдань державного управління. Під час виконання цих завдань відповідні органи діють уже не як *місцеве самоврядування* – інститут громадянського суспільства, а як органи державного управління [22].

Структуру **духовної** сфери громадянського суспільства складають соціокультурні відносини, а її елементами є школа, церква, різноманітні культурно-мистецькі заклади – тією мірою, якою вони виступають як недержавні утворення. Духовне життя громадянського суспільства характеризується ідеологічною багатоманітністю. Воно несумісне з пануванням єдиної ідеології, з так званою державною ідеологією, насаджуваною ідеологізованою державою.

Існують й інші аспекти та елементи структури громадянського суспільства. У кожному разі йдеться про все те, що перебуває поза межами держави як політичного інституту, що не є державним [22].

Релігійними інститутами громадянського суспільства є, зокрема, релігійні громади, управління і центри, релігійні братства, місіонерські товариства (місії). Вони утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати та поширювати віру і діють відповідно до своєї інституційної структури згідно зі своїми статутами (положеннями). Зазначені та інші релігійні організації не виконують державних функцій. Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії [14].

Висновки. Аналіз наукової філософської, соціолого-політологічної, економічної та юридичної літератури допоміг: 1. *встановити*, що громадянське суспільство представляє собою само організовану та саморегульовану сферу публічно-правових відносин у державі, яка утворена вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують формуючи соціальний капітал та здійснюючи контроль за органами державної влади; 2. *визначити*, що поняття "інститут" широко вживається у суспільствознавчих науках, а в правознавчих означає сукупність норм або правил; 3. *з'ясувати*, що соціальний інститут представляє собою стійку форму організації та регулювання спільної діяльності людей; 3. *з'ясувати*, що соціальним інститутом громадянського суспільства можна назвати стійкі форми організації та регулювання спільної діяльності людей, у складному за будовою, суспільному середовищі, які є основою для задоволення їх основних потреб та які відокремлені від держави; 4. *здійснити* класифікацію соціальних інститутів громадянського суспільства, в основу якої покладено галузі суспільного життя, а саме: економіку, політику, культуру, релігію.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.
2. Глотов М. Б. Социальный институт: определение, строение, классификация / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 13 – 19.
3. Клейнер Г. Б. Особенности процессов формирования и эволюции социально-экономических институтов в России / Г. Б. Клейнер. – М.: ЦЕМИ, 2001. – 57с.
4. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А. Колодій. – Незалежний культурологічний часопис "І". – 2001. – № 21.

5. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб./ Т. М. Кузьменко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
6. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – № 3. – С.6 – 17.
7. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 189 с.
8. Пилипенко Г. М. Категоріальне оформлення поняття інститут: проблеми і перспективи інституціональної теорії / Г. М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2008. – № 4. – С. 12 – 18.
9. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань-100 відповідей / Є. А. Подольська, Т. В. Подольська. – К. : ІНКОС, 2009. – 352 с.
10. Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні: історичний досвід і виклики сучасності: наук. записка / [В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна, О. В. Кукуруз, В. П. Тимощук, О. В. Стрельцова, Л. О. Матвійчук]. – К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2013. – 82 с.
11. Словник термінів за тематикою громадянське суспільство [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/11
12. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститут, практика, цінності / В. Степаненко // Українське суспільство: 10 років незалежності / За ред. В.Ворони. – К.: ІС НАН України, 2001. – С. 169 – 183.
13. Тамбовцев В. Л. О разнообразии форм описания институтов / В. Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. – 2004. - №2. – С.107 – 118.
14. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – 368 с.
15. Тітар І. О., Карнаухова О. В. Місце громадянського суспільства в економіці та на ринку праці: світовий досвід та Україна // Український соціум. – 2015. – № 1 (52). – С. 105 – 124.
16. Ткач А. Институціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. Навчальний посібник / А. Ткач. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
17. Федоренко В.Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні

аспекти [Електронний ресурс] / В. Л. Федоренко, Я. О. Кагляк Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/20126>

18. Ходжсон Дж. Жизнеспособность институциональной экономики / Дж. Ходжсон // Эволюционная экономика на пороге XX века. – М.: Япония сегодня, 1997. – 289 с.

19. Ходжсон Дж. Привычки правила и экономическое поведение / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики – 2000. – №1. – С. 55 – 62.

20. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

21. Шаститко А. Механизмы обеспечения соблюдения правил (экономический анализ) / А. Шаститко // Вопросы экономики – 2002. – №1. – С. 32 – 49.

22. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 574 с.

23. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – М., 1969.

References:

1. Veblen T. *Teoriya prazdnogo klassa* / T. Veblen. – М.: Progress, 1984. – 368 p.

2. Glotov M. B. *Sotsialnyy institut: opredelenie, stroenie, klassifikatsiya* / M. B. Glotov // *Sotsiologicheskie issledovaniya*. – 2003. – № 10. – P. 13 – 19.

3. Kleyner G. B. *Osobennosti protsessov formirovaniya i evolyutsii sotsialno-ekonomicheskikh institutov v Rossii* / G. B. Kleyner. – М.: TsYeMI, 2001. – 57 p.

4. Kolodiy A. *Istorichna evolyutsiya gromadyanskogo suspilstva ta uyavlen pro nogo (formuvannya idealu)* / A. Kolodiy. – *Nezalezhnyy kulturologichnyy chasopis "i"*. – 2001. – № 21.

5. Kuzmenko T. M. *Sotsiologiya. Navch.posib.* / T. M. Kuzmenko. – К.: Tsentр uchbovoi literaturi, 2010. – 320 p.

6. Nort D. *Institutsionalnye izmeneniya: ramki analiza* / D. Nord // *Voprosy ekonomiki*. – № 3. – P.6 – 17.

7. Nort D. *Institutsii, institutsiyna zmina ta funktsionuvannya ekonomiki* / D. Nord. – К.: Osnovi, 2000. – 189 p.

8. Pilipenko G. M. *Kategorialne oformlennya ponyattya institut: problemi i perspektivi institutsionalnoi teorii* / G. M. Pilipenko // *Yekonomichnyy visnik NGU*. – 2008. – № 4. – P. 12 – 18.

9. Podolska E. A. *Sotsiologiya: 100 pitan-100 vidpovidey* / E. A. Podolska, T.V. Podolska. – K.: INKOS, 2009. – 352 p.
10. *Pravovi mekhanizmi vzaemodii derzhavi i gromadyanskogo suspilstva v Ukraïni: istorichniy dosvid i vikliki suchasnosti: nauk. zapiska* / [V. P. Gorbatenko, I. O. Kresina, O. V. Kukuruz, V. P. Timoshchuk, O. V. Streltsova, L. O. Matviychuk]. – K.: NAN Ukraïni, In-t derzhavi i prava im. V. M. Koretskogo, 2013. – 82 p.
11. *Slovník terminiv za tematikoyu gromadyanske suspilstvo [Yeλεκstronniy resurs]* – Rezhim dostupu: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/11
12. Stepanenko V. *Problemi formuvannya gromadyanskogo suspilstva v Ukraïni: institut, praktika, tsinnosti* / V. Stepanenko // *Ukraïnske suspilstvo: 10 rokiv nezalezhnosti* / Za red. V. Voroni. – K.: IS NAN Ukraïni, 2001. – P. 169 – 183.
13. Tambovtsev V. L. *O raznoobrazii form opisaniya institutov* / V. L. Tambovtsev // *Obshchestvennyye nauki i sovremennost.* – 2004. - №2. – P.107 – 118.
14. *Teoriya derzhavi i prava: pidruchnik* / O. V. Petrishin, S. P. Pogrebnyak, V. S. Smorodinskiy ta in.; za red. O. V. Petrishina. – Kh.: Pravo, 2015. – 368 p.
15. Titar I. O., Karnaukhova O. V. *Mistse gromadyanskogo suspilstva v ekonomitsi ta na rinku pratsi: svitoviy dosvid ta Ukraïna* // *Ukraïnskiy sotsium.* – 2015. – № 1 (52). – P. 105 – 124.
16. Tkach A. *Institutsionalna ekonomika. Nova institutsionalna ekonomichna teoriya. Navchalniy posibnik* / A. Tkach. – K.: Tsentr uchbovoi literaturi, 2007. – 304 p.
17. Fedorenko V. L. *Instituti gromadyanskogo suspilstva ta institut gromadskikh organizatsiy v Ukraïni: teoretiko-metodologichni ta normoproektni aspekti [Yeλεκstronniy resurs]* / V. L. Fedorenko, Ya. O. Kaglyak Rezhim dostupu: <http://old.minjust.gov.ua/20126>
18. Khodzhsón Dzh. *Zhiznesposobnost institutsionalnoy ekonomiki* / Dzh. Khodzhsón // *Evolyutsionnaya ekonomika na poroge KhKh veka.* – M.: Yaponiya segodnya, 1997. – 289 p.
19. Khodzhsón Dzh. *Privychki pravila i ekonomicheskoe povedenie* / Dzh. Khodzhsón // *Voprosy ekonomiki* – 2000. – №1. – P. 55 – 62.
20. Khodzhsón Dzh. *Ekonomicheskaya teoriya i instituty* / Dzh. Khodzhsón. – M.: Delo, 2003. – 464 p.
21. Shastitko A. *Mekhanizmy obespecheniya soblyudeniya pravil (ekonomicheskij analiz)* / A. Shastiko // *Voprosy ekonomiki* – 2002. – №1. – P. 32 – 49.

22. *Shlyakhtun P. P. Politologiya (teoriya ta istoriya politichnoï nauki): pidruch. dlya stud. vishch. navch. zakl. / P. P. Shlyakhtun. – K. : Libid, 2002. – 574 p.*
23. *Shchepanskiy Ya. Elementarnye ponyatiya sotsiologii / Ya. Shchepanskiy. – M., 1969.*
24. *Ballard L. V. Social Institutions / L. V. Ballard. – NY. – L., 1936.*
25. *Barnes H. E. Social Institutions / H. E. Barnes. – NY, 1942.*
26. *Bernard L.-L. An Introduction to Sociology / L.-L. Bernard. – NY. 1942.*
27. *Chapin F.St. Contemporary American Institutions. A Sociological Analysis / F. St. Chapin – NY. 1935.*
28. *Dawson C. A. An Introduction to Sociology / C. A. Dawson, Gettys W. E.– NY, 1948.*
29. *Malinowski B.A. Scientific Theory of Culture / B. A. Malinowski. – Chapel Hill, 1944.*
30. *Parsons T. The Social System / T. Parsons – Glencoe, 1951.*